

Franjo Šanjek, Abjuracija bosansko-humskih krstjana u kontekstu... Prilozi, 32, Sarajevo, 2003., str. 11-16.

UDK273 (497.6) "11/12" Izlaganje sa naučnog skupa

ABJURACIJA BOSANSKO-HUMSKIH KRSTJANA U KONTEKSTU HETERODOKSNIH POKRETA NA KRŠĆANSKOM ZAPADU U 12./13. STOLJEĆU

Franjo Šanjek Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Nakon izjalovljenih milenarističkih iščekivanja, tijekom 12. stoljeća na prostoru uz sjeverno Sredozemlje i na cijelom kršćanskom Zapadu sazrijeva ideja o korjenitoj obnovi društva u duhu kršćanskih ideala slobode i evanđeoskog zajedništva. Protiv hijerarhijskih povlastica ustaju egzaltirani propovjednici 'religije bez klera i kleričke dominacije,' koji osporavaju spregu trona i oltara sputavajući slobodu Crkve.¹

U aktima katarskog sabora, održanog 1167. godine u dvorcu Saint-Félix-de-Caraman nedaleko od grada Toulouse u južnoj Francuskoj, spominje se Ecclesia Dalmatiae², što je ujedno najstariji spomen sljedbenika dualističkog svjetonazora na hrvatskom prostoru. Latinski katolički kontroverzisti u razdoblju između 1210. i 1250. godine najčešće govore o Slavonskoj crkvi i njezinu utjecaju na katarsko-patarenske zajednice u susjednoj Italiji, koji su, prema latinskim hereziolozima, kontroverzisti-

1 U XII. st. izraz "communitas" zbunjuje pristaše feudalizma. O tome v. C. GEREST, *Communautés et mouvements dans le christianisme des XIe et XIIe siècles*, *Lumière et Vie*, 19/1970, str. 156; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, Zagreb 1975, str. 50; F. ŠANJEK, *Katarsko-dualistička inicijacija u srednjem vijeku*, *Historijski zbornik*, XXIX-XXX/1976-1977, str. 101.

2 Papa Niquinta, predstavnik carigradskih strogih dvopočelnika, u svibnju 1167. pred južno-francuskim i talijanskim katarima, izjavljuje: "Zamoljen da vam kažem jesu li opsluživanja najstarijih (katarskih) crkava bila umjerena ili stroga, odgovaram daje sedam (malo)azijskih crkava međusobno bilo podijeljeno i ustrojeno tako da jedna ne čini ništa što bi se protivilo drugoj. I tako su crkve Romanije, Dragovice, Melnika, Bugarske i Dalmacije međusobno

11

Franjo Šanjek, Abjuracija bosansko-humskih krstjana u kontekstu... Prilozi, 32, Sarajevo, 2003., str. 11-16.

ma i polemizarima, zastupali umjereni dualizam slavenskog reda.³ Heterodoksne zajednice (hiže) krstjana i krstjanica, koji se po uzoru na evangelička bratstva katarske i valdeške obedijencije 1160-ih godina pojavljuju uz hrvatsku obalu, a nakon osude veronske (1184.) i splitske sinode (1185.) i protjerivanja krivovjeraca dualističkog svjetonazora sa splitsko-trogirskog područja i heterodoksnih krstjana valdeškog tipa koji na benediktinskom posjedu Suhovare u zatarskom zaleđu ostvaruju evanđeoski ideal siromaštva u zajedništvu, nalaze utočište i zaštitu u Bosni i Humu.⁴

Za obnovu vjerskog života uz istočnu jadransku obalu i u kontinentalnom zaleđu zalažu se svjetovnjaci koje papa Inocent III. (1198.-1216.) pokušava dovesti u sklad s institucionalnom Crkvom.⁵ Javljaju se krivovjerci dualističkog svjetonazora, organizirani pod imenom Ecclesia Dalmatiae (Dalmatinska crkva, 1167.),⁶ u historiografiji mnogo poznatiji kao Ecclesia Sclavoniae (Slavonska crkva, 1200. i dalje),⁷

podijeljene i ustrojene kako jedna ne bi učinila nešto što bi bilo u suprotnosti s drugom. I međusobno žive u miru". Usp. G. BESSE, *Histoire des ducs, marquis et comtes de Narbonne*, Paris 1660, str. 484; F. ŠANJEK, *Le rassemblement hérétique de Saint-Félix-de-Caraman et les églises cathares au XIIe siècle*, *Revue d'histoire ecclésiastique* LXVII (1972) 3-4, str. 775-776; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, *Analecta croatica christiana* 6, Zagreb 1975, str. 53-55.

3 Ordo Slavoniae, doktrinarno i vjersko određenje dijela umjerenih talijanskih dualista pod utjecajem krivovjercaca s istočne jadranske obale. U spisima latinskih hereziologa i kontro-verzista ovaj se pojam odnosi na katare u Dalmaciji i njihove pristalice u Bosni i Humu. Usp. F. ŠANJEK, Bosansko-humski krstjani, str. 122-127.

4 Zajedničari bratstva (fraternitas) na benediktinskom posjedu Suhovare kod Zadra plaćali su redovnicima simbolični najam. Članovi bratstva, pojedinci i obitelji, bili su obvezni na moljenje 'jutarnje', a umjesto drugih liturgijskih časova recitirali bi 'Očenaš'. U zajednicu su stavljali novac, zemlju, alat i stoku, imali su pravo na obrambeno oružje, sudjelovali su u različitim funkcijama od općeg društvenog značenja itd. Bosansko-humski krstjani držali su također hospicije namijenjene putnicima i sirotinji. Usp. F. ŠANJEK, Kršćanstvo na hrvatskom prostoru, Zagreb 1996, str. 176-177.

5 U Hrvatskoj su povijesno zajamčena svjetovnjačka bratstva na benediktinskom posjedu Suhovare kod Zadra (1198.) te u Bosni i Humu. Nazivaju se fraternitates te se, za razliku od kasnijih bratovština (confraternitates), obvezuju na određeni oblik zajedničkog života. Usp. F. ŠANJEK, Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima, str. 2.

6 Kao gore, bilj. 2..

7 J. ŠIDAK, 'Ecclesia Sclavoniae' i misija dominikanaca u Bosni, Zbornik Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1955, str. 11-40; F. ŠANJEK, Les chrétiens bosniaques et le mouvement cathare (XIIe-XVe siècles), Publications de la Sorbonne, 'N.S.Recherches' 20, Paris-Louvain 1976, str. 21-29.

12

Franjo Šanjek, Abjuracija bosansko-humskih krstjana u kontekstu... Prilozi, 32, Sarajevo, 2003., str. 11-16.

koji svojim pesimističkim pogled na svijet stavljaju u pitanje ne samo crkvene institucije nego i etablirani društveni sustav. Ovi sljedbenici heterodoksnog kršćanstva, koji su sebe nazivali naprosto kršćanima (antonomasice christianos), prema katoličkim vrelima latinske i glagoljaške provenijencije, ispovijedali su umjereni dualizam, pretpostavljajući vjeru u jednoga Boga koji je do pojave 'eshatona' upravu nad materijalnim svijetom prepustio Sotoni, predvodniku pobunjenih anđela.⁸

Prema Raspravi o krivovjercima dominikanca Anselma Aleksandrijskog (1260./ 1270.) korijeni srednjovjekovnog dualizma potječu od Perzijanca Manija (216.-277.), "koji je najprije u sebi rekao: ako Bog postoji, odakle su zla (u svijetu)?, a ako Bog ne postoji, odakle su dobra? Iz ovoga je izveo dva počela. I naučavao je u predjelima Dragovice, u Bugarskoj i u Filadelfiji. Krivovjerce se tu raširilo tako da su postavili tri biskupa: (jednog) u Dragovici, drugog u Bugarskoj, drugog (opet) u Filadelfiji. Poslije toga Grci iz Carigrada, koji su tri dana hoda (udaljeni) od bugarske granice, po trgovačkim poslovima odoše onamo. Kad su se vratili u svoju zemlju i postali dovoljno brojni, izaberu biskupa koji se naziva biskupom Grka. Nakon toga su Francuzi u Carigrad došli s nakanom da pokore zemlju, i nađu ovu sljedbu. Kad su brojem porasli, i ovi krivovjerci izaberu sebi biskupa koji se naziva biskupom (carigradskih) Latina.

Zatim su neki iz Slavonije, tj. iz zemlje koja se Bosnom naziva, po trgovačkom poslu došli u Carigrad. Kad su se vratili u svoju zemlju, propovijedali su (krivovjer-ni nauk) i kad su brojem ojačali učine sebi biskupa koji se naziva biskupom Slavonije ili Bosne".⁹

Bilinopoljska abjuracija (1203.)

Papa Inocent III. u listopadu 1200. piše ugarsko-hrvatskom kralju Emeriku, da je njegov vazal bosanski ban Kulin "dao sigurno utočište i zaštitu ne malom broju patarena koje je splitski nadbiskup Bernard nedavno protjerao iz Splita i Trogira".¹⁰ Dvije godine kasnije, isti papa piše "u zemlji bana Kulina boravi mnoštvo nekih lju-

8 F. ŠANJEK, Bosansko-humski krstjani, str. 122-137; ISTI, Les chrétiens bosniaques et le mouvement cathare, str. 133-154 .

9 Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtár, Cod. lat. 352, fol. 1r-3r; A. DONDAINE, La hiérarchie cathare en Italie 2, Archivum Fratrum Praedicatorum, 20/1950, str. 308 i 313; F. ŠANJEK, Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima, Zagreb 2003, str. 136-139.

10 F. ŠANJEK, Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima, 72-73.

13

Franjo Šanjek, Abjuracija bosansko-humskih krstjana u kontekstu... Prilozi, 32, Sarajevo, 2003., str. 11-16.

di koji su ozbiljno osumnjičeni i jako ozloglašeni zbog osuđenog katarskog krivovjerja".¹¹

Prozvani ban Kulin, koji sebe ne smatra pozvanim baviti se teološkom problematikom, posredstvom dubrovačkog nadbiskupa moli papu da u Bosnu pošalje kompetentne ljude koji će njega i podanike mu poučiti u spornim pitanjima. Ivan de Ca-samare, legat Apostolske Stolice, stiže u Bosnu zimi 1202/1203. i na crkveno-državnom saboru na Bilinu polju uz rijeku Bosnu, u prisustvu bana, vlastele, predstavnika klera i brojnog naroda, 8. travnja 1203. godine uspijeva privoljeti "prvake onih ljudi koji se u Bosni na poseban način koriste povlasticom kršćanskog imena (da) u ime svih koji pripadaju njihovom bratstvu, a bili su ozloglašeni kao raskolnici i oklevetani kao pristalice manihejske sljedbe, unaprijed se odriču krivovjerja i raskola te će ubuduće djelovati u zajedništvu s Rimskom crkvom, poštujući njezin nauk i običaje". Obećaju, nadalje, da će imati "svećenike, koji će u nedjelje i na blagdane čitati sv. Misu, slušati ispovijedi i davati pokore (...) bdjeti da žene, koje budu pripadale njihovom bratstvu, žive odvojeno od muškaraca, kako u spavaonicama tako i u blagovalištu". Priori bosanskih i humskih krstjana obećali su da će imati bogomolje i podjednako čitati biblijske knjige Starog i Novog zavjeta, poštivati učenje svetih Otaca i Crkve, zajednički birati svoje vrhovne starješine i od Rima za njih tražiti potvrdu.¹²

Sredinom 13. stoljeća katolički bosanski biskup rezidenciju prenosi u Đakovo (Slavonija), prepuštajući bosanski teritorij krstjanima koji će na prostoru katoličke bosanske dijeceze organizirati moćnu heterodoksnu Crkvu bosansku (13.-15. st.).¹³

Crkva bosanska svoje najsigurnije uporište ima na prostoru uz granicu Bosne i Huma, od Uskoplja, Moištre, Janjića i Foče na sjeveru do Stoca i Boljuna na jugu.¹⁴

Heterodoksni su 'krstjani', prema katoličkim izvorima latinske i glagoljaške provenijencije, ispovijedali umjereni dualizam, pretpostavljajući vjeru u jednoga Boga koji je upravu nad vidljivim materijalnim svijetom do pojave 'eshatona' repu-

11 F. ŠANJEK, Isto, str. 74-77.

12 Izvorni latinski tekst i prijevod bilinopoljske abjuracije s dodatnim tumačenjem v. F. ŠANJEK, Bosansko-humski krstjani, str. 59-62.

13 Uvjetovani od kralja Stjepana Tomaša (1443.-1461.) da se vrate pod okrilje Rimske (Katoličke) crkve ili da napuste bosanski teritorij, dio pristaša heterodoksne 'Crkve bosanske' prisiljen je potražiti sigurnost u Humu kod hercega Stjepana Vukčića Kosače (1435.-1466.).

14 U sumrak samostalnosti Bosanskog kraljevstva, sredinom 15. stoljeća, uvjetovani od kralja Stjepana Tomaša da se vrate pod okrilje Rimske (Katoličke) crkve ili da napuste bosanski teritorij, dio pristaša heterodoksne Crkve bosanske bio je prisiljen potražiti sigurnost i zaštitu u humskog vojvode hercega Stjepana Vukčića Kosače (1435.-1466.).

14

Franjo Šanjek, Abjuracija bosansko-humskih krstjana u kontekstu... Prilozi, 32, Sarajevo, 2003., str. 11-16.

stio Sotoni, predvodniku pobunjenih anđela. Prakticirajući zajedništvo, u svakodnevnom dodiru s marginalnim ljudima, gradskom sirotinjom, prezaduženim ruralnim pučanstvom, žrtvama demografske eksplozije, gospodarskih i monetarnih transformacija, krstjani su ispravno shvatili da izobilje jednih u sebi uključuje bijedu drugih, ali su izlaz iz društvene krize uzaludno tražili u pesimističnom pogledu na svijet, te će zbog suprotstavljanja autoritetu Crkve završiti na marginama kršćanstva.

Bilinopoljski akt u crkvenoj politici pape Inocenta III. primjer je za dogovor sa siromašnim katolicima Duranda iz Huesce u južnoj Francuskoj (1207.) i humilija-tima Bernarda Primma u sjevernoj Italiji (1210.). Uostalom, i leksička podudarnost bilinopoljske abjuracije upućuje na strukturalnu sličnost zajednica bosansko-humskih krstjana sa siromašnim katolicima, humilijatima i dijelom valdeških zajednica odanih Crkvi.¹⁵

Unatoč bilinopoljskom obećanju da se "neće kao dosad nazivati kršćanima nego braćom," spomenuto ime ostaje distinktivni znak pripadnika Crkve bosanske tijekom njezina dvoipolstoljetna djelovanja. Tko su zapravo bosansko-humski krstjani? Manihejci, arijanci, katari ili patareni, kako ih najčešće nazivaju latinski kontroverzisti i hrvatski izvori katoličke provenijencije, ili bogumili, "koji ne štiju ikone i ne klanjaju se križu," na što aludiraju istočno-pravoslavni nomokanoni i sinodici?¹⁶ Povjesničari na spomenuto pitanje još uvijek ne nalaze zadovoljavajući odgovor.■

¹⁵ C. THOUZELLIER, *Catharisme et valdésisme*, Marseille 1982, str. 38; F. ŠANJEK, *Dualis tičko-evangelički pokret u svjetlu Sacconije 'Sume o katarima i leonistima'*, *Bogoslovska smotra*, XLVI (1976) 3, str. 304; ISTI, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru (VII.-XX. stoljeće)*, Zagreb 1996, str. 177.

¹⁶ Usp. F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 121-144; F. ŠANJEK, *Les chrétiens bosniaques et le mouvement cathare*, str. 133-165.

15

Franjo Šanjek, *Abjuracija bosansko-humskih krstjana u kontekstu... Prilozi*, 32, Sarajevo, 2003., str. 11-16.

Franjo Šanjek

ABJURATION OF THE BOSNIAN-HUM CHRISTIANS IN THE CONTEXT OF HETERODOX MOVEMENTS IN THE CHRISTIAN WETS OF THE XII AND XIII CENTURIES

(Summary)

In the 12th century, along the Eastern coast of the Adriatic Sea, the heretics started emerging of dualistic worldview, organized in the Dalmatian (*Ecclesia Dalmatiae*, 1167), and Slavonian churches (*Ecclesia Sclavoniae*, 1200), that question, by way of their pessimism, not only the institutions of the church but also the established social system. The Synod of Split in 1185 repeats the condemnation of Cathars, Patharens, Humiliates, the Poor of Lyon and other heretics who have been banned in 1184 by the Assembly held in Verona, while Pope Urban III recommends to the Croatian episcopate "not to let the formation of secular groups that call themselves brotherhoods (*fraternitates*)".

According to the *Treatise on heretics* by the Dominican priest Anselmo of Alexandria (1260/1270); the roots of medieval dualism derive from the Persian Mani (216-277). In Bosnia this teaching appears by the end of the 12th century. Pope Innocent III, in October 1200 wrote to the Hungaro-Croatian King Emerich, that his vassal, the Bosnian Kulin Ban "provided a safe heaven and protection to a small number of Patharens who were expelled from Split and Trogir by the Archbishop of Split". Two years later, the same Pope writes "in the lands of Kulin Ban, there are a lot of certain men who have been seriously suspected and very much notorious for their condemned Kathar heresy".

It seems that the dispute was solved on 8th and 30th of April, 1203, by the Bili-no Polje abjuration, but in the 1230s there were again the accusations against the kr-stjani known as 'haeretici in Bosnia', 'hostes crucifixi', 'haeretici in Sclavoniae par-tibus', for whose suppression the church and civilian authorities used the services of crusaders and Inquisition. By mid-13th century the catholic Bosnian bishop moves his residence to Đakovo (Slavonia), leaving the Bosnian territory to the krstjani who would organize, in the area of the Catholic Bosnian dioceses a powerful heterodox Bosnian Church (13th to 15th centuries).

16

http://iis.unsa.ba/prilozi/32/32_sanjek.htm